

DOLORES SENDRA: *IN MEMORIAM*

*Grup de Recerca Sonora*¹

Resumen

La figura musical de Dolores Sendra Bordes se pierde en el convulso panorama cultural español del siglo XX. En este artículo se pretende dar a conocer la figura de la multifacética música pegolina, mostrando los principales hitos biográficos, y presentando una entrevista que el *Grup de Recerca Sonora* realizó a la artista valenciana. En ella se muestran detalles de su faceta profesional y su dimensión humana, que no pretenden sino dar a conocer y difundir la figura de esta música en el sentido más amplio del término. Dolores Sendra es conocida como recopiladora de música popular valenciana y profesora, pero esconde una faceta como intérprete y compositora aún por descubrir, difundir, escuchar y valorar.

Palabras clave: Dolores Sendra; compositoras; música valenciana; Manuel Palau.

Resum

La figura musical de Dolores Sendra Bordes es perd en el convuls panorama cultural espanyol del segle XX. En este article es pretén donar a conéixer la figura de la multifacética música pegolina, mostrant les principals fites biogràfiques, i presentant una entrevista que el *Grup de Recerca Sonora* va realitzar a l'artista valenciana. En ella es mostren detalls de la seua faceta professional i la seua dimensió humana, que no pretenen sinó donar a conéixer i difondre la figura d'esta música en el sentit més ampli del terme. Dolores Sendra és coneguda com a recopiladora de música popular valenciana i professora, però amaga una faceta com a intèrpret i compositora encara per descobrir, difondre, escoltar i valorar.

Paraules Clau: Dolores Sendra; compositores; música valenciana; Manuel Palau.

Abstract

The musical figura of Dolores Sendra Bordes is lost in the convulsed Spanish cultural panorama of the twentieth century. This article aims to make known the figure of the multifaceted music Pegolina, the main biographic dates, and presenting an interview that the *Grup de Recerca Sonora* made to the Valencian artist. It shows details of his professional facet and human dimension, which are not intended but to make and disseminate the figure of this music in the broadest sense of the term. Dolores Sendra is known as a collects and records Valencian musical traditions and musical teacher, but hides a facet as a player and composer yet to discover, disseminate, listen and value.

Key words: Dolores Sendra; composers; Valencia's music; Manuel Palau.

---

¹ El *Grup de Recerca Sonora* está integrado por Critina Aguilera (CSMV), Maria José Labrador (UPV), Daniel Labrada (Conservatorio Profesional de Música de Castellón), José Miguel Sanz (CSMV), y Paula Tamarit (CSMV).

Ilustración 1: Dolores Sendra con el compositor Manuel Palau, en el proceso de preparación de su Concierto dramático.
[Fuente: Archivo familiar].

En el transcurso de la actividad del *Grup de Recerca Sonora* a lo largo del curso 17-18, dos nombres cobraron un interés sustantivo dentro de los esfuerzos de recuperación de compositoras y creadoras de la historia de la música valenciana: Maria Teresa Oller y Dolores Sendra. La entrevista que pudimos realizar a la primera de ellas² nos llevó rápidamente a focalizar nuestro interés en Dolores Sendra, una compositora, pedagoga e intérprete cuyo rastro se perdía entre su Marina Alta natal y Venezuela, país en el que residiría y en que desarrollaría gran parte de su carrera profesional.

Tras contactar con la hija de la compositora, la actualmente Catedrática de Pedagogía de la Música del Conservatorio Superior de Música «Joaquín Rodrigo» de Valencia, pudimos conocerla en una entrevista que nos permitió realizar en su casa de Pego. Desde las primeras palabras Dolores Sendra se mostró como una persona alegre y vitalista, de una lucidez envidiable pese a su avanzada edad.

La aproximación a su figura pronto nos revela una música completa, en la que alternan etapas de su carrera centradas bien en la composición, la interpretación, bien al piano o como soprano, la docencia o la investigación musicológica.

---

² Entrevista contenida en el artículo La invisibilidad sonora, en *Notas de paso* (6), 2018, disponible en <http://revistadigital2.csmvalencia.es/la-invisibilidad-sonora/>

Nacida en Pego el 20 de abril de 1927, Dolores Sendra Bordes estudió música alentada por su padre, quien puso bajo la tutela de Manuel Palau su formación musical. Como nos explicara su hija Amelia Dolores, comenzó a estudiar con él como alumna particular que se presentaba a los exámenes del Conservatorio de Valencia. La dificultad que significaba viajar de Pego a Valencia de forma regular le llevó a adoptar una modalidad de enseñanza-aprendizaje muy avanzada y necesaria en ese tiempo: D. Manuel le reservaba una semana completa cada x tiempo (aproximadamente cada 3/6 meses) y le revisaba todo cuanto hubiese estudiado, indicando en un cuaderno todas las aclaraciones, correcciones y ejercicios que le proponía para que estudiase durante algunas semanas hasta que regresase a clase. Durante esa semana, Dolores permanecía en casa de unos familiares en Patraix o en un convento de monjas de la Calle Balmes. Cuando Dolores ya estaba realizando estudios de armonía y composición, mantenía una correspondencia con el maestro, a través de la cual éste le corregía corregía y devolvía los trabajos, hasta que D. Manuel le indicaba que ya era necesaria una entrevista personal.

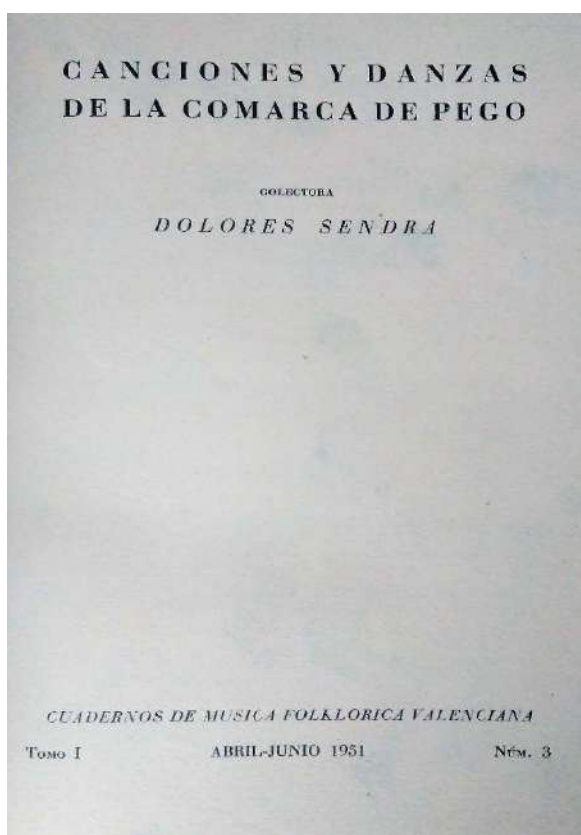

Ilustración 3: Portada de Cuadernos de música folklórica valenciana (nº 3), compilado por Dolores Sendra.

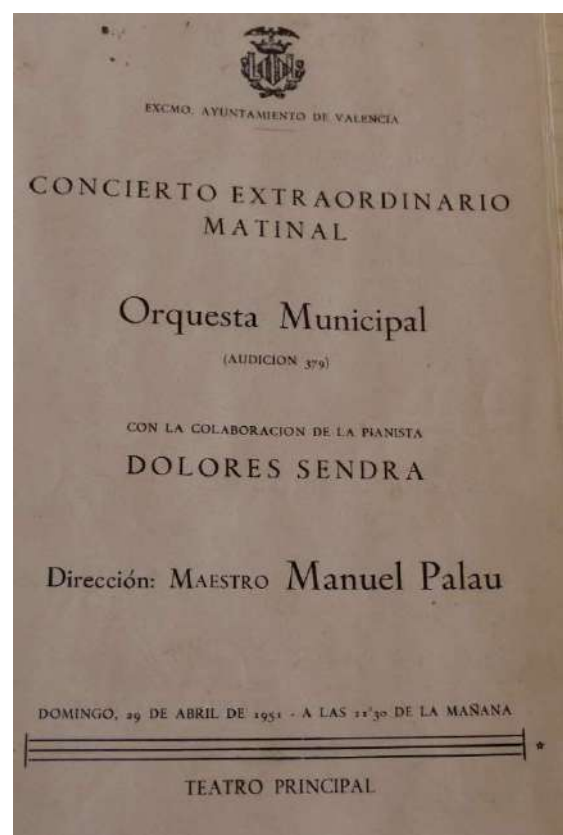

Ilustración 2: Cartel del concierto en el que Dolores Sendra interpretó el Concierto Dramático de Manuel Palau, con el compositor a la batuta, al frente de la Orquesta Municipal de Valencia. [Fuente: Archivo familiar].

Por tanto, desde el principio cursó estudios en el Conservatorio siendo preparada por D. Manuel en su casa, como era habitual por aquellos años, si bien posteriormente cursó estudios en el Conservatorio de Valencia, acabando sus estudios con Premio Fin de Carrera. Su completa formación le llevó a la interpretación, la composición (*Tocata, Marina, La garza malherida, En la Abadía, Himno a Pego, Balada de Utiel,...*), la docencia y la investigación. Cabe destacar de esta época, la ingente tarea de recopilación de músicas populares que emprendiera, en el Instituto de Musicología y Folklore, integrante de la Institución Alfonso el Magnánimo. Desde su constitución, en 1948, dicho Instituto estuvo encabezado por Manuel Palau, como Director-

Jefe de Estudios, y José Báguena Soler, Secretario-Administrador (Seguí, 1997, p. 69). Desde un principio Dolores Sendra, Maria Teresa Oller y Antonio Chover figurarían como becarios de dicha institución. De entre sus muchas aportaciones, el cuaderno número tres de esta serie, *Canciones y danzas de la comarca de Pego* (abril-mayo de 1951), serían recopiladas por ella. Otros nombres formarían una larga lista de informantes de las “misiones folclóricas” que se plasmarían en los *Cuadernos de música folclórica* que se publicarían en los años inmediatamente posteriores (nombres como los de Ricardo Olmos, Agustín Roig, José Massot, José María Gomar y Gonzalo Puerto, al margen de otras aportaciones de Francisco Martínez y Martínez y Julio Ribelles Brunet).

Igualmente significativa de esta época fue su interpretación del *Concierto dramático*³ de Manuel Palau, con el propio compositor a la batuta, en abril de 1951.

La inseguridad laboral en Valencia la llevará a iniciar su particular “aventura americana” que si bien debía llevarla a Nueva York, diversas circunstancias personales hicieron que su vida se desarrollara entre 1955 y 1972 en Caracas (Venezuela). Allí desarrollaría una amplia carrera como profesora e intérprete, tanto en su faceta como soprano como pianista. Esos prácticamente veinte años finalizarían por cuestiones familiares, volviendo a su Pego natal. No obstante, su actividad no se vería interrumpida por su nueva situación, iniciando una nueva etapa como profesora y primera directora del Instituto de Música de Xàbia, origen del actual Conservatorio Municipal. Esta institución, creada por José Mayor, quien fuera alumno de Dolores Sendra, permitió a Dolores continuar una intensa actividad musical.

En 2002 se organizó el I Concurso Nacional «Dolores Sendra» de Jóvenes Intérpretes. Pese a las buenas intenciones iniciales, el Concurso únicamente contó con una edición. El 29 de septiembre del citado año, en el periódico ABC se podía leer:

Con la convocatoria del I Concurso Nacional «Dolores Sendra» para jóvenes intérpretes, el Ayuntamiento de Pego persigue el objetivo de darle un fuerte impulso a una de sus obras más emblemáticas: la Casa de Cultura. En sus instalaciones tendrán lugar la presentación de obras, la selección de participantes y todos los ensayos. Todo el centro de operaciones del certamen se fijará en el moderno centro cultural, convertido en referente de la Villa de Pego por deseo expreso del equipo de gobierno, que no escatiman ni esfuerzos ni dinero para dotar de contenido y de vida aquellas instalaciones.

En 2017 fue distinguida como Insigne de la Música Valenciana por la M.I. Academia de la Música Valenciana, recibiendo dicho galardón en el Salón de Actos del Conservatorio Profesional de Música Nº 2 de Valencia, el «conservatori vell» junto a otros galardonados: los Conservatorios Profesional y Superior de Valencia, a título institucional; el director Enrique García Asensio y el que fuera su maestro, Manuel Palau. En dicho acto, y recordando sus propias palabras, Dolores Sendra realizó un breve recorrido a su dilatada e intensa vida:

Buenas noches.

Estoy agradecidísima a la Muy Ilustre Academia de la Música Valenciana por haberse acordado de mí, aunque ya estoy un poco caduca.

Yo, además de agradecer este galardón quiero compartirlo con mi querido Maestro Manuel Palau, con quien cursé desde el solfeo, el piano y la composición, y todo, con él mismo, y fue, además de Maestro, un segundo padre para mí.

---

³ En la actualidad existe una grabación comercial del mismo interpretada por el pianista Bertomeu Jaume al piano, junto a la Jove Orquestra de la Generalitat Valenciana, dirigida por Manuel Galduf (Culturarts Música, Generalitat Valenciana, Patrimonio Musical Valenciano, 011. El concierto fue estrenado por el pianista Leopoldo Querol y la Orquesta Municipal, dirigida por el autor, el 17 de octubre de 1948.

Yo no he sido una niña que ha pedido estudiar música. Me dio la idea mi padre, quien era un enamorado de la música selecta y no pudo estudiar. Entonces, me puso a estudiar en Pego, en el Musical, solfeo y algo de piano, pero la Guerra lo estropeó y cuando se sintió con ánimo y posibilidades de que viniera a estudiar, él fue quien me buscó al Maestro.

Es decir que, gracias a mi padre caí en las manos de D. Manuel Palau, tan gran maestro y tan gran compositor. Así es que yo quiero compartirlo con él, porque encontré en el Maestro Palau y en Doña Trini y toda la familia, una familia también, era Maestro y como si fuera familia.

Así es que mi agradecimiento es por mí y por recordar tanto al Maestro Palau, quien para mí era un Maestro y un segundo padre.

Buenas noches y gracias. (Medina, 2017: s.p.)

Solo dos años más tarde, el reciente 15 de enero de este año 2019, Dolores Sendra fallecía reodeada de su familia. Si bien su nombre ha sido reconocido como intérprete de Manuel Palau (Leon Tello, 1956: 62; Seguí, 1997: 93) y como recopiladora de música popular (Climent, 1978: 159; García del Busto, 1992: 374).

Desgraciadamente el destino ha querido que tanto Dolores Sendra como su gran amiga Maria Teresa Oller nos hayan abandonado recientemente. Sirva este artículo para rendir un sincero y sentido homenaje a estas dos creadoras, con la esperanza de contribuir a la difusión del conocimiento de su valía personal y artística.

Ilustración 4: Dolores Sendra. [Fuente: fotografía tomada por el Grup de Recerca Sonora en el día de realización de la presente entrevista].

ENTREVISTA⁴

Dolores Sendra nos recibió en su casa de Pego, junto a su hija y hermana. En el centro de la amplia y luminosa estancia, y sobre una mesa camilla, se agolpaban álbumes de fotos, recuerdos, recortes de prensa y programas, testigos de una intensa carrera musical.

P: Usted empezó a estudiar aquí en Pego?

R: Aquí en Pego, en el musical, había un director de banda que se llamaba José Oltra, y tenía un hermano que se llamaba Alfonso Oltra..., no viven ni uno ni otro ya,...

P: Vosté parla en valencià normalment?

R: Sí.

P: Doncs parle en valencià.

R: Tinc igual.

P: Estàvem parlant que començà amb el senyor Oltra.

R: Amb José Oltra, i ahí va haver una cosa graciosa que mon pare em va contar. Acabem un mètode del *Solfeo de los solfeos*⁵ i porten el segon, i el mestre diu:

⁴ Entrevista realizada el 10 de marzo de 2018 en Pego, en la casa de la compositora, por José Miguel Sanz y Paula Tamarit a la compositora en presencia de su hermana, Elvira Sendra Bordes, y su hija, Dolores Amelia Medina Sendra.

⁵ *Solfeo de los solfeos* era un método progresivo de aprendizaje del lenguaje musical, escrito por Antoine Henry Lemoine (1786-1854) y Gustavo Carulli (1801-1876), en el cual colaboraron autores como Adolphe L. Danhauser

“Cinc minuts per mirar la primera lliçò tots”; i jo, com era de sis anys comence a riure’m de sentir-los cantar mal i no me l’estudie la meua, i el mestre ho capta, que estava distraïda i diu: “Dolores Sendra!”; i dic: “Ja me l’he estudiat”. Me n’entre i el mestre li diu a mon pare: “Si haguera volgut passar-li tot el llibre a primera vista, l’haguera passat. Perquè lliçò que li posava, lliçò que em cantava”.

P: I eren moltes dones en aquells anys?

R: Poques. I jo la més menuda. Tenia 5 o 6 anys... Bé, seguint en el que parlàvem..., el mestre li va dir a mon pare: “Dedique esta xiqueta a la música. M’ha passat açò amb ella. Té unes qualitats de superior”; i mon pare que era un loco per la música, però la música selecta. Quan ell em sentia a mi cantar una obreta d’estes populars de seguida em feia: Doloreees, i jo: “Tata taaa” [tararea el comienzo de la Quinta Sinfonía de Beethoven], i de seguida deixava de cantar-la. Ell volia tot música selecta.

P: Però son pare també era músic?

R: No, mon pare no era músic perquè es va criar sense mare, i en aquella época era més difícil. Mon pare huí tindria cent i pico d’anys, i ell havera volgut estudiar música perquè tindria uns 3 anys, una nit, ja no tenia mare, estava jugant al carrer i quan diuen: “Ale, cap a casa a dormir”, el xiquet no està. Totes les famílies buscan-lo, uns per ací, altres per allà, i a un xic li s’ocurria entrar a una espècie de corral que era on assajava la banda, i se’l veu sentadet en una cadira asoletes dormint. És a dir, que era massa la gana de música que ja es notava des dels tres anys. Després les voltes que ma mare diu una volta: “Ei? No puja a dormir, que li passarà alguna cosa?” Va i se’l veu al costat de la ràdio sentint una obra simfònica. Bueno, i ell va ser el que em va animar. Quan acabà la guerra, una volta que ell es va acomodar un poc, diu: “Dolores, has d’estudiar música. Professora de piano i composició, i el que faça falta.” Dic:” Ai? Bé”. Se n’anem a València i pregunta en les cases de música: “Quin professor és el millor que hi ha?” Diu: “Per a piano hi han molts, pero un professor compositor bò és el Mestre Palau”. Agafa la direcció i em porta al Mestre Palau. El mestre Palau em fa tocar alguna cosa, perquè jo ja tocava un poquet dirigida pels Oltra, i, una volta que li toque una miqueta, mon pare li diu: “Si veu que val la pena dedicar-la a la música, encara que haja de vendre la roba que porte damunt, estudiarà música”. I el mestre Palau em sent tocar, em veu, seia malament i de tot, i es gira per darrere de mi i li fa: “Que sí”. Doncs ja no va caldre més. El solfeig, piano, tot amb ell, no vaig tindre altre mestre.

P: Però estava al conservatori o particular?

R: Particular, per lliure.

P: I després s’examinava...?

R: Me n’anava a donar-li validesa acadèmica al conservatori. Quan van vindre els dos últims anys de composició, com ell era el professor de composició, em vaig matricular oficial. Però tot ho vaig fer lliure amb el mestre Palau.

P: I quins altres autors o autores recorda d’aquella época? Perquè hem parlat per exemple de Oller i ara de Matilde Salvador, que també era de la matéixa época. Amparo Garrigues?

R: No, era més major. Carmen Benimelli?

(DOLORES AMELIA): Una alumna de Palau que va fer l’himne de Pedreguer: Francisca...

R: No me’n recorde.

(DOLORES AMELIA): Jo és que vaig estar fent investigació sobre este tema i vaig replegar noms, i estava ella. Però ella va faltar i és la iaia d’una actriu de telenovela valenciana.

R: Amb la que més relació tenia jo era amb Maria Teresa Oller, però amb Matilde Salvador també ens veiem alguna vegada. Però Matilde Salvador era un poquet major, igual que Maria Teresa.

(1835-1898), León Lemonie (1855-1916) y Albert Lavignac (1846-1916). Estructurado en nueve niveles, fue publicado y difundido en España por la Editorial Boileau, convirtiéndose en uno de los métodos más populares en el aprendizaje del solfeo.

P: Sí, ella és del 20 i vosté del 27.

R: Sí, però ens tractàvem com si fórem de la mateixa edat.

P: I estaven estudiant les tres composició?

R: Sí. Bò, Matilde Salvador ja era compositora. Maria Teresa Oller estava fent alguna cosa de composició, i jo tota la resta. Que en casa del mestre Palau, jo era com de la família. Doña Trini, Don Manuel i les filles, quan jo arribava no era ningú. “Qui és? Qui ha tocat?” “Ningú. Dolores”. Jo era com de la família i els sentia com uns segons pares a Doña Trini i a Don Manuel, però no et passava res i era un mestre que sempre procurava aclarir-te les coses. Si et parlava d’Impressionisme t’ensenyava fotos impressionistes, veus? Pareix que faça vent però no en fa, pareix que faça tal cosa però no la fa. És impressió. Amb ell em vaig ficar a estudiar anglés i tot. I com estudiava per correu la composició, no podia estar allà a València vivint, per l’economia, i anava cada mig any.

P: Perquè en aquells anys hi havia molta gent que estudiava per correspondència, digam, no?

R: Sí, l’harmonia alguns alumnes la feien així, per no estar anant totes les setmanes. Si no podies viure a València. Si vivies allí, anaves a classe al conservatori o a casa d’ell i “au”. Però jo vivia a Pego, els pares tampoc eren molt pudents, i eren anys molt difícils.

(...)

P: I després, una vegada acabà amb el mestre Palau, es ficà a treballar com a professora o es va centrar en la composició?

R: Seguia controlant-me les composicions i això que feia, però en això ixiren oposicions de professora de solfeig de València, i em diu [Palau]: “Presenta’t”. Presente la documentació, sóc acceptada, espere a que facen les oposicions, passa un any, s’obri nova convocatòria, n’entren dos o tres més. Entre ells estava Asins Arbó, i el meu mestre diu: “Com és de solfa, per molt que sapiguen de composició, afinar com tu no afinaran, així que tens moltes coses a favor”

P: I es va presentar?

R: No! Torna a obrir-se altra convocatòria, i jo, cansada ja, tenia uns tios a Nord-Amèrica, a Nova York, i dic: “Me’n vaig”. Com no sabia com cridar a la família d’Amèrica, busque a una senyora que vivia a Venezuela, pegolina, i aquella senyora em diu: “Ací tens casa per al que faça falta”.

P: I se’n va anar a buscar-se la vida...

R: Me’n vaig anar a Venezuela a buscar-me feina, però per passar d’allí a Nord-Amèrica. Però vaig vore als meus cosins un poc reacis ja que era una responsabilitat fer-se càrrec de mi allà i sabien que mon pare ens tenia als fills com que no els tocara ningú. I jo, al vore això dic: “Com m’ix de seguida plaça de professora de piano, de solfa en altre lloc, d’acompanyant de ballet...”.

P: O siga, que li va eixir molta feina allí.

R: M’ix molta feina, i dic: “Em quede ací”. Després em case allí, amb un veneçolà, i ja no pensava tornar, però al divorciar-me dic: “Els meus fills, si estan ací, el contacte amb son pare pot ser no m’agrade, i a Pego tinc a ma mare, a la meua germana i al meu germà, i me’n valg vindre cap a Espanya.

P: I això va ser l’any?

R: L’any 72.

P: I quan se n’anà a Venezuela, quants anys tenia?

R: Quan me’n vaig anar era l’any 55.

P: Clar, però abans, hem llegit, ja havia guanyat premis de composició, i, per exemple, *Tocata* en l’any 51 va guanyar un premi, i *Marina*.

R: Sí, i *Marina*, i *En la abadía*, un poema simfònic que me l’estrenà l’orquestra simfònica en el conservatori. Tinc ahí els comprovants. Després, el mestre Palau em va dir: “Tu voldries tocar el meu concert?”. Jo dic: “Jo sí, si puc”, diu: “Pots”. Preparem el *Concert Dramàtic* i el toquem en el Principal amb orquestra també simfònica i jo en el piano, i és un èxit, perquè era jove i hi havia hagut feia poquet un concert, no vull dir noms perquè tinc por d’enganyar-me, que tocant

tocant es va perdre i va començar el director a dir “Do M! Sol M!” Acords per a fer temps, i mentre li obrien a esta senyora el llibre de l’obra al piano, que potser no el degué mirar, li degué vindre a la memòria. Aleshores encara va ser més llamatiu que jo era més jove i que tocara el concert bé, sencer.

P: I les seues composicions què són, un poc en l’estil dels ensenyaments de Palau? O és més personal?

R: No, en general totes les obres escrites les he fetes al meu aire. En tinc prop de 60, per a cor, cor i solistes, orquestra, orquestra i solista, una me la va cantar ella fa poc (es referix a la filla), banda, cant i piano, piano sòl, entre elles la *Tocata*.

P: O siga, que té un repertori molt variat. I tot això este catalogat? Per tu? (ens dirigim a la filla)

(DOLORES AMELIA): Sí.

P: I té obres editades?

R: Editades no.

(DOLORES AMELIA): Es va oferir, quan al concurs, es va oferir Rivera a editar les seues obres, però havies de passar-li-les passades a ordinador i jo no tenia temps. I després d’això ja han passat coses i no...

P: Nosaltres, el que ens agradaria, i a més tenim la sort que com la seua filla segurament serà companya de nou a València, que ella serà la clau... La idea és que estes obres es puguen tornar a tocar, perquè allí tenim auditori, tenim la gent, els propis estudiants; perquè preferim que siguen els estudiants els què toquen les obres, i la idea és després ficar ixes obres en els programes de les assignatures. Aleshores si vosté té obres de piano sòl, o de veu i piano, com ens està dient, una oportunitat pot ser donar-les a conèixer i després que la gent que està estudiant cant o que està estudiant piano les pugua tocar, i el nostre objectiu seria això.

R: Lieder en tinc almenys 20.

(DOLORES AMELIA): Ara en vaig passar uns quants al conservatori de Xàbia, perquè amb motiu del dia de la dona el departament de cant vol fer un concert cantant-li-les, i sí que les havien escoltades.

P: També el què volem és que no siga sols un assumpte del “Dia de la dona” sino que siga habitual als conservatoris, i a més, una de les coses que tenim en ment seria intentar editar obres de dones.

(DOLORES AMELIA): Jo tinc obres que vaig replegar de Lola Vitoria. Tinc tot el seu repertori que va replegar un músic aficionat, que és tenor còmic i se les va trobar en un contenidor de fem. Tinc tota la seua obra, i fa dos anys...

P: D’on és ella?

(DOLORES AMELIA): Ella va nàixer a Alcoi però és de Villena, i va morir pels anys 50, però en l’any 16, ara, 2016, dirigit per una companya: Inma Mateu, que dóna classes ací a Oliva, van reestrenar la seua [de Dolores Sendra] *Marxa fúnebre* per a banda, i un pasodoble de Lola Vitoria. Per a mi era molt emocionant, el fet de que una cosa que s’ha replegat d’un contenidor, que ja anava a perdre absolutament, i la *Marxa fúnebre* d’ella, que això sonara allí, però clar, el fet és que és un dia i després s’acaba.

R: Igual que *La garza malherida* está en disco i tot pero no l’he sentida.

(DOLORES AMELIA): Clar, és un arranjament per a orquestra, la que hi havia. És un arranjament molt reduït i incomplet, que no s’ha pogut cantar i sentir en l’orquestra que ella va pensar. O almenys, bueno, té sarrusofón, doncs es canvia pel que siga.

P: Sí, les instrumentacions també eran diferents en ixa época, en comparació al que és una banda d’ara.

R: El sarrusofón abans s’utilitzava molt. Jo en les obres d’orquestra l’utilitzava molt.

P: I després quan va tornar, com es trobà València? Perque són molts anys a Venezuela.

R: Sí

P: Bò, va vindre a Pego.

R: Sí, jo vaig vindre amb els fills i per a mi, en aquell temps, el primordial eren els fills. Si m'hagués mudat a València, els contactes amb els professors i això, m'haguera fet conèixer, però me'n vaig vindre a Pego, perquè dic: jo a València treballant i els meus fills sense ningú vigilant-los... Ací estaven el meu germà, la meua germana i ma mare, tots a col·laborar-me en l'educació i en l'alimentació d'ells. Em vaig quedar a Pego i ixe va ser el mal, se'm va oblidar. 18 anys a Venezuela i després arribe i em quede ací al poblet... De totes les maneres sempre m'han cantat coses. Ella (la filla) m'ha cantat molt de lieder. Un xic, Manolo Quinto, també. A Xàbia em van cantar algunas coses, jo vaig ser la directora de l'escola.

(DOLORES AMELIA): De l'institut que van fer. El que ara és el Conservatori de Xàbia, va començar com a institut musical, en idea de que fóra conservatori, i ella va ser la primera directora.

R: La primera directora d'ixe institut.

P: I les seues obres després s'han pogut escoltar o s'han gravat o s'han estrenat coses? Perquè hi hauran coses sense estrenar.

R: Sí, sobretot el concert que tinc.

(DOLORES AMELIA): Sí, el guió el tinc jo per a poc a poc orquestrar-lo

P: És un concert de...?

(DOLORES AMELIA): Per a piano i orquestra.

P: Doncs Maria Teresa Oller també en té un que també estem, hem quedat amb un senyor que es diu Jesús Madrid, que és el que fa "un poquet" de secretari, de contacte i tal, i la idea és intentar...

FILLA: Orquestrar-lo també?

P: No, no, el té fet.

FILLA: Ah, ja el té fet?

P: Sí, de fet el va donar a Leopoldo Querol, que era un pianista molt famós de l'època, per a que l'interpretara, però supose que per qüestions d'agenda, per qüestions de l'època, no s'ha estrenat, i ixa era una de les obres... perquè clar, un concert de piano és difícil de montar si t'has de buscar al pianista, l'orquestra, tal, i la idea era fer-ho allí, que tal volta, si el de vosté el podem també sentir, seria un concert molt xulo fer els dos.

R: El concert, el que passa és que tinc el guió, pero falta orquestrar-lo.

(DOLORES AMELIA): Estic "en ello", estic "en ello"...

R: En Utiel es va entrenar una *Balada de Utiel* meua, que jo havia d'haver anat a sentir-ho, però mon pare estava molt malalt i vaig declinar la cosa, però tinc *En la abadía* que és el poema simfònic, tocat per l'Orquestra Municipal de València, crec que era Izquierdo el director.

P: ¿José María Izquierdo?

R: Sí, que era una cosa inspirada en unes escenes en un convent on jo estava de pensionista, i això m'ho va estrenar, ja et dic, l'orquestra en el conservatori, però després me'n vaig anar a Venezuela...

P: I de les seues composicions, está el material? Perquè la idea seria fer un concert al conservatori i si ja poguera vindre vosté...i així veu a la seua amiga Teresa Oller.

R: Ai, sí...

P: Vosté no ha vist el nou conservatori, no?

R: No, el que he vist és allà on vaig anar...

(DOLORES AMELIA): Sí, a San Esteban, que li donaren la insígnia de la música l'academia de la música.

P: I després, vosté ací en Espanya va tindre alumnes? Perquè va donar solfeig, piano, armonia, composició... De quins alumnes se'n recorda?

R: Ella (la filla) (risos), Joaquín Sastre, que treballa també, Ferran Ferrando, Pep Sendra. Ui? Hi han varios, que jo no me'n recorde ara bé.

(DOLORES AMELIA): Què hagen sigut després professionals de la música, estos.

P: I el *Himne de Pego* l'ha fet vosté?

R: El vais fer fa molts anys. En el 47...

P: Abans d'anar-se'n a Venezuela?

R: Sí, era joveneta. 20 o 21 anys.

P: I li'l encarregaren?

R: Em van dir si tenia algún himne, i justet jo estava fent ixé. El van sentir, els va agradar, i el van nomenar oficial. Ara, va haver un alcalde que igual que va fer això, va celebrar els 50 anys de l'himne, pero després han vingut altres alcaldes que han dit que "lo meu era de Franco".

P: Als anys quaranta i pico és el que hi havia.

R: Jo no he sigut mai de ningun partit.

(DOLORES AMELIA): Mira, en esta foto del 49 està dirigint la banda, estrenant l'himne...

Ilustración 5: Dolores Sendra dirigiendo el Himno a Pego. [Fuente: Archivo familiar].

P: O siga que vosté dirigia també.

R: Sí, dirigia però, en aquella época és per riure's hui. Hui hi han dones dirigint i són respectades, però Don Manuel, com jo no tenia feina, em va oferir com a directora d'una banda que no tenia director, i li digueren: "Ah, dona no", i diu: "Sí, dona però ningú alçarà els ulls per mirar-la mal". Tot això ajudà a que me n'anara.

P: Perque el ser dona ací sí que era un problema, no? en aquella época. No podia dirigir.

R: Jo podia estar davant d'ells com si no estagueren ells, com si foren dones, ells no podien estar davant de mi com si jo fos un home també? Un director (al cap i a la fi), siga el que siga. Ah, no, que dona no la volien de ninguna manera. Però l'himne el vaig preparar jo i el vaig dirigir.

P: Ací a Pego?

R: Sí.

(DOLORES AMELIA): I també va montar una coral...

R: La primera coral que hi va haver a Pego la vaig fer jo, abans d'anar-me'n a Venezuela. És que jo, en un grupet de dones majors quasi totes, feiem un *Cant de la Passió* que anava pels carrers en Semana Santa, i, (a raíz) d'això dic: "Ei? doncs si canten estes "hueletes" a dos veus, agafe joves i tot i faig a quatre." I vaig tindre la coral per a l'homenatge al Padre Banyuls vaig

dirigir jo el concert de la coral, però prompte prompte me'n vaig anar a Venezuela. Aleshores, tota la feina feta ací es va quedar...

P: I abans d'anar-se'n també va col·laborar amb el mestre Palau en la recopilació de...

R: Sí, sí...

P: Com va ser ixe treball?

R: Bò, "estupendo".

P: Vostè què feia? Va recollir les de esta zona?

R: Jo anava als poblets, em van posar una zona, i les hueletes i huelets...

P: Perquè ho organitzava Palau, no? les zones que cadascú...

R: Ell era el director del Institut de Folclore i Maria Teresa també feia feina. I joves, 3 ó 4 alumnes d'ell. I jo m'emportava un magnetòfon de fil, i havia d'estar pendent de que no remontara un damunt l'altre, i nivellar-lo, i amb això, feia les gravacions. Després, quan arribava a casa ho passava a escrit, copiava.

P: La transcripció la feia vostè.

R: Sí, claro.

P: I després li la enviava a Palau.

R: A l'institut.

(DOLORES AMELIA): No només enviava la transcripció, també la gravació, el context, etc

R: Ixe llibre és un dels que es va editar, pero es van quedar allí al menys 400...

P: Cançons sense incorporar?

R: Sí

(DOLORES AMELIA): Que estan a Culturarts. Estan allí que les van trobar. Els fills de Seguí les van dur. Van replegar coses, les dixaren allí i Jordi Reig ens les mostrà, que están conforme ella les posava. La partitura, un paper en la explicació i un altre paperet per a protegir la tinta i un altre, altre, altre... Estan per blocs que están allí.

R: Al llibre, tot el que s'escrivia ho feia jo. Vam treballar molt amb això. I mon pare m'acompanyava perquè en aquella época una xica jove, sola pels poblets, estava mal mirada.

P: O siga, que anaven els dos.

R: Sí, mon pare i jo. Vam anar a molts poblets: Benialí, Sagra, etc

P: I la gent la rebia bé als pobles?

R: Sí, i després em feien visites, em portaven fruita del poble.

P: O siga, que es va fer amiga de la gent dels pobles.

R: Un dia, en Tàrbena, com parlen salat...diuen paraules diferents a nosaltres, vaig estar allí una setmana perquè hi havia molta cosa. Els soterraments eren un cant alegre quasi més del que feien per ací, i vaig agafar també la música. Però estic allí un diumenge i dic: " Si he d'anar a missa sense fer res, volen que toque l'orgue?", i jo toque l'orgue, cante alguna coseta i anime la missa, i després em sent fort pel carrer a una xica: "Fulana! Has vist quina missa més guapa han fet hui? Sa que tocava s'orgue era ixa xica que replega cançons antigues amb «s'aparato aqueix».

(DOLORES AMELIA): Sí, a Tàrbena, se'n recorden tant, i han passat setanta anys, que li van fer un homenatge fa uns mesos, que també volien que anara ella, però no va anar porque no es trobava bé.

P: Doncs en el Csic, en la fundació esta Milà i Fontanals també hi han partitures de la "misión 48", de com estava organitzada.

(DOLORES AMELIA): Sí, fins i tot documents. Doncs a Tàrbena li feren un homenatge per la seua aportació a "sa" música popular valenciana.

70
56 Cançó nadalenca.

als anys de casa que'ls demanarem salut i la
gràcia que a tots ens em-vé i la lli-mos-neta que no raja bé.

Esta cançó se sol cantar al final dels cants de aginaclo. significa
petició i anunci de l'espèdida

estes cançons, per terres d'Alacant, se fan, de vegades, simplement per
cantar, però altres se fan per obtenir almoriny a benefici d'algun obra
caritativa (a Pego i l'any 1944 oren per a demanar a benefici dels forets).

Les colles dels cantadors i balladors solen ser organitzades per al-
guna persona major, (senyor Rector, etc) i prenen part xiquets i xiquetes
i alguns joves majors.

Il·lustració 6: Ejemplo de ficha de recopilación de música folclórica, de una Cançó nadalenca, copiada por Dolores Sendra. [Fuente: Fondo de Música Tradicional IMF-CSIC: Una colección de patrimonio musical español", Fondo de Música Tradicional IMF-CSIC, ed. E. Ros-Fábregas, <https://musicatradicional.eu/es/home>].

(En casa de Dolores ens mostren àlbums amb fotos, retalls de periòdics, programes de concert, etc. Vegem un document mecanografiat)

P: I açò què és?

(DOLORES AMELIA): Això és que feren una entrevista per a la radio, i s'ho preparaven, el que deia el locutor el que deia un i el que deia l'altre ho tenien tot per escrit.

R: I això és d'una revista que em va fer un article (senyalant altra cosa)

P: De l'any 48. I tornant a Palau, quan vosté estudiava amb ell, la tenia molt ben considerada, pel que hem vist.

R: Sí, ja et dic que més que alumna era com una filla d'ell. Jo estava en Venezuela i encara m'escrivien.

P: Ell no veia la diferència de ser dona o home, ell veia que vosté era bon músic.

R: Ell veia la professionalitat de la persona... Mira, ahí estic dirigint l'himne. Però vull que vegem la de Palau. Ací també este programa on apareix el meu poema simfònic, i ací està l'argument amb el que em basava per escriure'l. Es va estrenar amb l'orquestra i Izquierdo.

P: Aleshores, sí que es programava música escrita per dones.

R: Sí... Ací està la foto de Manuel Palau i jo. Estem preparant el *Concert dramàtic* per a piano.

(DOLORES AMELIA): I després és que allà en Venezuela feia de tot: dirigia, tocava, cantava, era professora de piano, de solfeig...

R: Este és el Maestro Sojo, i açò ja és Venezuela. Allí vaig actuar més com a cantant que com a pianista. Vaig estudiar cant també i vaig fer concerts, ahí estaran.

P: Pergolesi, *Stabat Mater*...

(DOLORES AMELIA): Hi havia alguna gravació de *Los Madrigalistas* que estava corrent per internet. Allà hi havia un grup de madrigalistes de Radio Nacional que cada setmana gravaven

un repertori nou. Un programa setmanal. I el gravaven en un programa, i ahí li van estrenar moltes peces a ella.

R: (Assenyala foto) Ahí estic cantant també, a Venezuela, en la Biblioteca Nacional feien concert tots els diumenges de matí i vaig anar de cantant, soprano.

P: O siga que vosté en Venezuela no parava.

R: Era professora de piano en una escola de música, que allí no deien conservatori, deien Escuela; en altra, professora de solfeig, cantava en dos corals. Eixa era professora de cant (foto), i ahí estava amb mi perquè havíem fet uns concerts.

(filla): Quan tornà a Espanya, vingué un músic d'allà, director de les escoles, a vore si la podia convencer per tornar allà: "Dolores, usted nos hace mucha falta, porque hay profesores que hacen granitos de arena pero usted hace montañas, así es que vuelva otra vez, por favor". Vieron él y la esposa cuando vine yo, y se quedaron aquí en mi casa. Entonces le dijo a mi madre: "Señora Elvira, ¿usted quiere que su hija vuelva a Venezuela para continuar la labor que estaba realizando?" y mi madre dice: "Yo no". Este era Ángel Sojo.

(DOLORES AMELIA): Prengué la decisió per estar amb els fills, però fou una decisió molt forta.

(La germana (també present a l'entrevista) va viure amb Dolores 12 anys a Venezuela i fou mestra de solfeig en diverses escoles, treballant directament amb el pedagog Edgar Willems en persona, ja que anà a portar la seua metodologia a Sud-amèrica. Era un moment molt ric.

GERMANA: Sí, ens va fer un curset de dues setmanes, i jo vaig assistir perquè ens van dir que no anàrem a escola per anar al curset.

P: Aleshores vosté es trobava molt més valorada a Venezuela que ací.

R: Allà estava treballant en això com tocava. A Caracas.

(DOLORES AMELIA): Treballava en diversos llocs: per al Ministeri, cantava en cors nacionals. Tenia molta activitat professional.

R: I, de vegades, si els fallava el pianista, en les obres que eren de cor i piano, anava jo.

Vaig vindre ací, i continuava sent la professora d'allà. M'enviaven papers com a què seguia de professora, que quan tornava, i per fi vaig haver de dir que no tornava, i, tant de bo, perquè ara allò esta molt mal. En eixa época estava molt bé. Era un país ric i no estava així.

(DOLORES AMELIA: (Assenyala una foto): Este era el cor de Madrigalistas de Radio Nacional, i este Antonio Lauro, el director. No sé si el conegueu, pero el repertori de guitarra està "plagaet" de valsos de Lauro. Era amic de casa.

I jo recorde estar sentadeta a l'església perquè ma mare anava a cantar en el cor. Era la cap de corda de les sopranos, i era l'hora del concert i no es feia el concert, no es feia el concert, (rises) i l'alt crida i diu que no hi pot anar perquè ha faltat son pare o sa mare, no recorde. I clar, l'església estava plena, plena, de gom a gom, el cor, l'orquestra i tots els altres solistes. Aleshores, el director, Sauce, parla amb els altres i els diu: "Només ho pot fer Dolores", i li diu: "Dolores Sendra, necessite que faces el solo de contralt, però que no em deixes tirades a les sopranos", i jo recorde com si fora ahir que ella donava un pas avant i cantava la part de contralt, amb lletra, tot al lloc, pegava un pas enrere i seguia cantant la part de sopranos, i va traure aquell concert. Vull dir, això és un exemple de la seua professionalitat.

R: Després tot era firmar *autógrafos*. Al dia següent em cridà el director: "Dolores Sendra, Com està? Mire, com vosté substituí a fulanita i ens salvà el concert, passe per tal lloc, que allò que havia de cobrar aquella és per a vosté".

(DOLORES AMELIA): També es va matricular allí per treballar el clave.

P: O siga que vosté ha sigut un "*alma inquieta*".

R: Sempre de fer coses de música, i fer-les el millor possible.

P: Bé, donas ara cal donar-li una espenta i que se li reconega tota la seua trajectòria, perquè a València la seua obra no es coneix, i això no pot ser.

(DOLORES AMELIA): S'han estrenat algunes obres, però moltes no s'han estrenat encara.

P: Doncs el que diem, allí tenim la oportunitat ja que tenim els medis (orquestra, cor, piano...). A més el centre está prou per la llavor. Van parlar de fer l'homenatge a Maria Teresa Oller, i si poden estar les dos seria magnífic. I si amb tota aquesta recerca l'alumnat utilitza estes partitures per a les audicions, s'haurà aconseguit molt, i després, gravar ja és alta història un poc més complicada, però tot és llançar-se.

(DOLORES AMELIA): Per cert hi ha una gravació del "Concert dramàtic" de Palau interpretat per ma mare al piano i dirigida pel mateix Palau a Radio Nacional, però no l'he poguda trobar. Clar, és abans de la "riuà".

P: Creu que el mestre Palau ha tingut el reconeixement que es mereix?

R: Jo com a mestre i com a compositor el trobe únic.

P: Tota la gent amb què hem parlat coincidix en parlar molt bé del Mestre Palau. Jo [José Miguel Sanz] vaig fer la Tesis Doctoral sobre Asins Arbó, que vosté abans l'ha nomenat. El que passa és que després es va fer militar per a guanyar-se la vida també, però en tots els seus escrits hi parla molt bé de Palau.

R: És que era un mestre que no et deixava passar res però no et deixava confosa, t'ho aclaria i t'ho feia treballar. Era un mestre de veritat, de categoria.

(DOLORES AMELIA): Clar, però és el que ell deia, que la seua millor obra era la seua plèiade d'alumnes.

R: A Mª Teresa Oller fa temps que l'han vista?

P: Al novembre, i hem quedat també en anar el mes que ve a visitar-la, perquè ella ens digué que es va alegrar molt de la iniciativa, i de que anàrem i ens interessàrem per ella. Estem recuperant partitures i la idea és anar fent, perquè la major part de la música de Mª Teresa no està editada tampoc i moltes no estan ni estrenades.

(DOLORES AMELIA): Sí, i així hi pots trobar calaixos de diverses autores. Jo tinc en fitxers tota l'obra de Lola Vitoria, que no és coneguda. Li van estrenar una sarsuela, li van estrenar... però està perdut, ja no se'n recorda ningú.

P: D'Alcoi coneguem a Consuelo Colomer.

(DOLORES AMELIA): Consuelo Colomer, també tinc moltes coses d'ella. Aní a parlar amb ella, que estava per Sabadell quan jo feia la investigació, però va faltar fa poc. També vaig fer una gravació en una entrevista amb ella. Em va tocar el piano, em va contar coses.

P: Li sembla bé que li fem unes fotos?

R: Claro!

(Sessió de fotos)

P: Orgue també tocava?

R: Sí, però això sense titulació.

P: Mira, y tocando también música valenciana, que aparece Rodrigo.

R: Rodrigo estuvo en Caracas, dio una conferencia en la Biblioteca Nacional, y la señora estaba sentada con nosotras... Yo sé que el error mío grande fue venirme a Pego, no quedarme en Valencia, en el ambiente musical, pero el destino mío era éste.

(ELVIRA): Pero dejaste alumnos también.

P: ¿Y cómo encontró la música en Valencia cuando volvió? ¿Qué le parecía? ¿O desconectó un poco?

R: Desconecté bastante.

P: Se vino un poco más a la zona, ¿no?

R: Sí, a la zona. Pero bien, había actuaciones buenas y estrenos.

P: Mira esta foto con Mª Teresa.

R: Som íntimes amigues. No he tingut una amiga més forta que ella.

P: Vosté tenia clar que volia ser compositora des de xicoteta?

R: Quan vaig començar a estudiar per indicació de mon pare, el desig d'ell i la il·lusió me'ls passà a mi. Jo anava amb l'autobús a València a estudiar i escoltava en lloc del motor, com si fós una orquestra sonant.

P: I quins eren els seus models de compositors?

R: A cadascú li trobava una cosa, però m'agradaven tots.

P: Sobretot, clar, eren homes, perquè dones no hi havien moltes.

R: L'Impressionisme m'agradava també.

P: Aleshores, el concurs amb el seu nom sols ha tingut una edició?

(DOLORES AMELIA): Sí, però els que van vindre foren d'una qualitat impressionant.

(...)

R: El Maestro Palau, aunque la fama la tiene de compositor, como profesor era buenísimo.

P: Bueno, y luego como folclorista era muy importante.

R: Hasta el ligado de los sonidos del piano, él los quería perfectos, no es eso de que levantas un dedo y luego tocas otro separado. Toca sólo un dedo y cuando tocas el otro, tocando y levantando el anterior, pero que se ligue el sonido. Dos notas ligadas, debía tener una intensidad la primera, y lo que quedaba de esa intensidad, la segunda. Todo eso, Magenti, con perdón, y Roca, no sé si lo tienen. Palau era lo máximo, y un amor por la enseñanza... Cuando tenía un alumno que no le hacía caso, procuraba quitárselo. No quería perder el tiempo. Cuando le daba vacaciones, después cuando le decía de volver, decía: "Caramba, no puedo". Porque decía: "Perder el tiempo con una persona a la que no le interesa la música...". Él no quería perder el tiempo, lo hacía por enseñar, no por dinero.

(DOLORES AMELIA): A mi madre le dio muchas facilidades económicas.

R: Sabía que mi padre no era muy rico y que me era difícil, y nunca me decía: "Me debes un mes, me debes dos meses." A lo mejor le pagaba tres meses juntos con el precio que me había dicho. Es decir, que la economía no era influyente ahí. Era ver que trabajaba con ganas. Eso le entusiasmaba. Una vez, en un envío de armonía, notó que yo estaba confundida. Entonces me dijo: "Dolores, antes de aclararte tu confusión, haz un viajecito y hablamos". Entonces mi papá buscó que fuera a Valencia. Ah, y otra cosa, cuando yo iba a clase de piano, pasaba la semana conmigo oyéndome todas las obras. Yo le llevaba todo el curso leído, pero él me mandaba: Estudio tal de Czerny, tal cosa y tal cosa. Y lo escrito por él aconsejándome que lo arreglara, yo lo tenía en casa y lo miraba y lo hacía. Es decir, que era un trabajo individual y colectivo a la vez. Yo trabajaba en Pego, mirando lo que él me indicaba en cada lección. Había 10 o 12 lecciones de Czerny, 10 o 12 de Cramer, cosas de Bach... Nota por nota, él me lo oía todo.

P: ¿Esas anotaciones las tiene?

R: No, això ho tirava després. Quan amava (a València) i igual estava allí una setmana o això amb les monges, era per exàmens. Mon pare no podia pagar-me el estar allí. I Mª Teresa i jo ens ferem amigues ja majors, però hem seguit amb eixa amistat, sempre, sempre. Ara és que jo no sent bé, i des de nadal que no hem parlat, però és una bellíssima persona.

(DOLORES AMELIA): Quan vaig començar a treballar, el primer lloc on vaig treballar va ser a la Vall D'Uixó. Doncs, clar, havia de tornar i no arribava a temps a l'autobús, i Mª Teresa em posava un llit plegable.

R: I els primers cursos, quan eres xicoteta, que vam anar per a que t'examinares, li donava la classe, la tenia, i després encara ens feia un entrepà per a tornar.

P: I amb Matilde Salvador no ha tingut tanta relació?

R: No. Ens tractàvem però més com a músics independents, però així com a íntimes, no.

(DOLORES AMELIA): Però Matilde no estudià amb Palau. És que hi havia certa familiaritat entre els alumnes de Palau.

R: Chover también estudiaba con Palau, Miguel Asins Arbó también estudió algo de composición con Palau, que él es el que anava també a oposicions de solfa. (...) Ell trobava que tenia certes qualitats que podien ajudar-me.

Però, fa pocs anys. Jo vaig començar amb Palau i crec que en tenia 15, i encara per la guerra i la posguerra que tot això estava liat. 15 anys i me'n vaig anar a Venezuela en l'any 55 i fins eixe moment, sempre feia una obra i deia: "Vull anar per vore si li agrada o no". I anava i em donava classe de composició. Quasi sempre li agradava allò que feia...

REFERENCIAS

Climent, J. (1978): *Historia de la música contemporánea valenciana*. Valencia: Del Sènia al Segura.

En la casa de cultura. (29 de septiembre de 2002). ABC. Recuperado de https://www.abc.es/hemeroteca/historico-29-09-2002/abc/Valencia/en-la-casa-de-cultura_132825.html

García del Busto, J.L. (1992): "La música del siglo XX anterior a la Guerra Civil", en Badenes, G. coord. (1992): *Historia de la Música en la Comunidad Valenciana*, Valencia: Editorial Prensa Valenciana.

Grup de Recerca Sonora (2018): La invisibilidad sonora, en *Notas de paso*, (6), <http://revista-digital2.csmvalencia.es/la-invisibilidad-sonora/>. [Última consulta: 3 de enero de 2019].

Hernández, P. (2012). *Manuel Palau. Conciertos* [Notas al CD]. Valencia: Institut Valencià de la Música.

León Tello, Fco. J. (1956). *La obra pianística de Manuel Palau*. Valencia: Instituto Valenciano de Musicología. Institución Alfonso el Magnánimo. Diputación Provincial de Valencia.

Medina, D.A. (17 de noviembre de 2017). ¡Hay amores que te sostienen en pié! [Mensaje de un blog].... Corazón de arena... Recuperado de <http://dame-liam.blogspot.com/2017/11/hay-amores-que-te-sostienen-en-pie.html>.

Palau, M. *Conciertos*. Bertomeu Jaume, piano; Jove Orquestra de la Generalitat; Galduf, M. dir., CD, 2014, Culturarts Música. Generalitat Valenciana, Patrimoni Musical Valencià 011.

Seguí, M. (1997). *Manuel Palau (1893-1967)*. Valencia: Generalitat Valenciana.

Sendra, D. (col.) (1951). *Cuadernos de música folklórica valenciana. 3. Canciones y danzas de la comarca de Pego*. Valencia: Instituto Valenciano de Musicología. Institución Alfonso el Magnánimo. Diputación Provincial de Valencia.

CATÁLOGO DE OBRAS DE DOLORES SENDRA BORDES⁶

Nº Gral. ⁷	Nº por género	Plantilla	Título	Año	Forma	Autor del texto
01	01	PIANO SOLO	<i>Minué</i>	1949	Minué	
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
02	02	PIANO SOLO	<i>Preludio</i>	1949	Preludio	
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
03	03	PIANO SOLO	<i>Vals</i>	1949	Vals	
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
04	04	PIANO SOLO	<i>Nocturno</i>	1949	Nocturno	
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
05	05	PIANO SOLO	<i>Mazurca</i>	1949	Mazurca	
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
06	06	PIANO SOLO	<i>Toccata</i>	1950	Tocata	
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: Pianista Ana Flori (12/12/1995), Benidorm. bra obligada en el I Concurso Nacional «Dolores Sendra» de Jóvenes Intérpretes ⁸ (Pego, Diciembre de 2002 ⁹). Primer Premio en el Concurso de Composiciones Musicales Inéditas, organizado por la Obra Sindical de Educación y Descanso (1951), España.						
07	07	PIANO SOLO	<i>Arabesco</i>	1953	Arabesco	

⁶ Elaborado por Amelia Dolores El orden de presentación y la numeración resultante en el presente catálogo respeta el elegido en el Trabajo de Investigación “Aproximación Biográfica a la figura de Dolores Sendra Bordes”, defendido en la UPV, en 2004, en el Programa de Doctorado. El Grup de Recerca Sonora quiere agradecer a Amelia Dolores Medina Sendra su colaboración imprescindible para la realización de este artículo.

⁷ El presente catálogo permite establecer una numeración para cada obra que consistirá en las iniciales DS, seguidas por las numeraciones de las dos primeras columnas de la tabla. Ejemplo: DS4401 representará la obra *En la Abadía*.

⁸ Organizado en la Casa de Cultura – Ayuntamiento de Pego y dirigido por Amelia Medina, se realizaron las diversas pruebas la semana del 09 al 15 de diciembre de 2002.

⁹ La dirección del Concurso puso como obras obligadas: en la especialidad de Canto, todos los lieder; y en la especialidad de Piano, nivel B, *Toccata*. Dolores Sendra actuó como parte del tribunal de Canto, los días 14-15/12/2002.

Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: Pianista Ana Flori (12/12/1995). La pianista tocó <i>Arabesco</i> aunque constaba en programa que estrenaba.						
08	08	PIANO SOLO	<i>Para Elvira</i>	1957		
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
09	09	PIANO SOLO	Reducción de <i>En la Abadía</i>	1950		
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
10	01	VOZ y PIANO	<i>Selva Oscura</i>	1949	Lied	Ricardo de Val
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno 28/03/2018; Aula de Canto del Conservatorio Municipal de Xàbia (Alumnas: Esther Antón, Katia Kolodiy y Nayra Medina. Profesora: Teresa Albero); Pianista: Francisco Cholbi.						
11	02	VOZ y PIANO	<i>Día, Agua, Viento</i>	1952	Lied	José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 8/11/1958, Caracas (Venezuela). Morella Muñoz; Pianista: Dolores Sendra Bordes. 09/10/1997, (España) Dolores Amelia Medina Sendra. Pianista: Dolores Sendra Bordes.						
12	03	VOZ y PIANO	<i>Ave María</i>	1952	Lied	Texto latino
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
13	04	VOZ y PIANO	<i>Ave María (2^a)</i>	1991	Lied	Texto latino
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Dolores Amelia Medina Sendra, Pego (España).						
14	05	VOZ y PIANO	<i>Tú y Yo</i>	1950	Lied	Juan Ramón Jiménez
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 21/06/1997. Dolores Amelia Medina Sendra; Pianista: Dolores Sendra Bordes.						
15	06	VOZ y PIANO	<i>Marina</i>	1950	Lied	Félix A. González
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 21/06/1997. Dolores Amelia Medina Sendra (España); Pianista: Dolores Sendra Bordes. Accésit en el Concurso de Composiciones Musicales de Educación y Descanso (1951).						
16	07	VOZ y PIANO	<i>Sobre el agua</i>	1958	Lied	José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 21/06/1997. Dolores Amelia Medina Sendra (España); Pianista: Dolores Sendra Bordes.						

17	08	VOZ y PIANO	<i>A la vera del prado</i>	1955	Lied	José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 03/09/1958, Caracas (Venezuela). Morella. Muñoz 1996, Pego (España). Manel Quinto; Pianista: Dolores Sendra Bordes.						
18	09	VOZ y PIANO	<i>Trueque de amor</i>	1956	Lied	José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 28/03/2018, Aula de Canto del Conservatorio Municipal de Xàbia. Alumnas: Esther Antón, Katia Kolodiy y Nayra Medina. Profesora: Teresa Alberó; Pianista: Francisco Cholbi.						
19	10	VOZ y PIANO	<i>Canción. Retitulada Miedo de las mariposas</i>	1959	Lied	José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 02/01/2000. Dolores Amelia Medina Sendra (España); Pianista: Dolores Sendra Bordes.						
20	11	VOZ y PIANO	<i>Ocasión</i>	1957	Lied	Juan A. Pérez Bonalde
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
21	12	VOZ y PIANO	<i>De tierras altas traía</i>	1956	Lied	Luis Guarnier
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
22	13	VOZ y PIANO	<i>Aquella morena clara</i>	1999	Lied	José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
23	01	VIOLÍN y PIANO	<i>Melodía</i>	¿?		
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
24	01	CORO y BANDA	<i>Himno a Pego</i>	1947		Carmelo Giner
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 13/07/1949. Banda de Pego (Alicante). Dirección: Dolores Sendra Bordes. Declarado Himno Oficial.						
25	01	VOZ y ÓRGANO	<i>Himno a San Vicente</i>	¿?		José María Bayarri
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
26	02	VOZ y ÓRGANO	<i>Himno Mariano</i>	1954		Texto poético latino litúrgico

Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
27	01	CORO MIXTO	<i>Popule meus</i>	1950	Motete	Texto latino
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
28	02	CORO MIXTO	<i>O sacrum convivium</i>	1950	Motete	Texto latino
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estrenado desde hace décadas y notificado por la Sociedad de Autores.						
29	03	CORO MIXTO	<i>Les masseretes</i>	1950		Tema y texto popular
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 01/10/1950, Godella (Valencia). Orfeón Parroquial de Godella. Dirección: José Estellés.						
30	04	CORO MIXTO	<i>La meua xiqueta es guapa</i>	1950		Tema y texto popular
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
31	05	CORO MIXTO	<i>Duerme, mi niño</i>	1950		Félix Lope de Vega
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
32	06	CORO MIXTO	<i>Pegolines</i>	1979		Tema y texto popular
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 1979, Pego (Alicante). Orfeo de Pego. Dirección: Dolores Amelia Medina Sendra.						
33	07	CORO MIXTO	<i>Ave María</i>	1950		Texto latino
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
34	08	CORO MIXTO	<i>Barrio de los marineros</i>	¿?		José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
35	09	CORO MIXTO	<i>Era ciegucecita</i>	1955		José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 20/12/1960, Caracas (Venezuela). Coro de Madrigalistas de Radio Nacional. Dirección: Antonio Lauro.						
36	10	CORO MIXTO	<i>Válgame Dios</i>	1955		José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 14/02/1960, Caracas (Venezuela). Coro de Madrigalistas de Radio Nacional. Dirección: Antonio Lauro.						

37	11	CORO MIXTO	<i>Hay un punto en el camino</i>	1980		Andrés Eloy Blanco
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
38	1	SOLISTAS, CORO y ORQUESTA	<i>Balada de Utiel</i>	1950		Ricardo de Val
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 12/09/1950, Teatro Rambla de Utiel (Valencia). Masa Coral Utielana. Dirección: Francisco Estévez.						
39	2	SOLISTAS, CORO y ORQUESTA	<i>Balada de los ánsares</i>	1952		José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
40	03	SOLISTAS, CORO y ORQUESTA	<i>Jesús delante de Pilatos</i>	1954	Oratorio	Pasión según S. Mateo
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
41	01	SOPRANO y ORQUESTA	<i>La Garza Malherida</i>	1952		José M ^a Pemán
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 11/09/2004. Soprano: Dolores Amelia Medina Sendra Orquesta: O.M.A. (Orquesta de la Marina Alta). Dirección: Francisco Estévez.						
42	01	PIANO y ORQUESTA	<i>El Ávila</i>	1958	Impresión Venezolana	
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
43	02	PIANO y ORQUESTA	<i>Raumir</i>	1959	Poema sinfónico. Impresión Venezolana	
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
44	01	ORQUESTA SINFÓNICA	<i>En la Abadía</i>	1950		
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 04/1951. Orquesta: Conservatorio de Valencia. Dirección: Daniel de Nueda.						
45	02a	ORQUESTA SINFÓNICA	<i>Hacia el más allá</i>	1950	Marcha fúnebre	
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
	02b	BANDA	<i>Hacia el más allá</i>	1950	Marcha fúnebre	

Fecha Estreno/Intérpretes/Premios: Estreno: 03/1953. Banda Unión Musical de Liria. Reestreno: 06/03/2016. Banda de Mujeres de la Federación. Dirección: Inma Mateu.						
46	01	CORO, SOLISTAS y ÓRGANO	<i>Misa</i>	1954		Texto latino litúrgico
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
47	01	DOS VOCES y ÓRGANO	<i>Trisagio Mariano</i>	1950		Texto poético latino litúrgico
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
48	01 ¹⁰	OBRAS IN- ACABADAS PIANO	<i>Sonata en Do m</i>			
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
49	02	OBRAS INACABA- DAS PIANO y ORQUESTA	<i>Concierto Breve</i>			
Fecha Estreno/Intérpretes/Premios:						
50	03	OBRAS INACABA- DAS ORQUESTA	<i>Sinfonía 1^a</i>			

¹⁰ La autora no incluye en su catálogo los numerosos arreglos y acompañamientos que ha realizado sobre música popular, tanto valenciana como venezolana.